

Pszichoanalízisen és feminizmuson

KÍVÜL

Pár személyes sor az írás előtt

Ej, Péter, kutya nehéz úgy írni, ha az embernek csak a Te könyveid vannak a keze ügyében. Ezt nem azért mondom, hogy már előre mentegetőzzek a miatt, amit majd írok róluk. Csupán azért mondom, mert inkább volnék könyveidnek továbbra is csak hedonista olvasója és nem a könyveidről szóló szöveg aszketikus írója. Csak úgy, egymás közt, tudod jól, hogy mindannyian élünk valamiből, én, hasonlóan hozzád, különböző szövegek írásából, és most, hogy tudd, az egyetlen, ami fontos számomra, hogy nagyon, de nagyon igyekeztem legalább valami kis okos dolgot leírni, ha már a jubileumod ünnepeljük. Ha nem tetszene, öt év múlva újra fontos jubileumod lesz, és akkor majd megpróbálok valami jobbat összehozni, egyelőre meg kell elégedned ezzel a rövid szöveggel. És most következzen néhány megjegyzés négy könyvedhez.

Két apa plusz két anya

Nincs arról tudomásom, hogy vajon Esterházy Péter jó fiú volt-e, azt azonban tudom, hogy mind az apa, mind az anya nagyon fontos szerepet töltött be az életében. Hiszen ha nem így lett volna, akkor nem váltak volna egyszer fő-, máskor mellékszereplőkké legalább abban a négy könyvben, amelyekre most szerény értelmezői figyelmem fordítom. Az apa szerepel a *Harmonia caelestis – Számozott mondatok az Esterházy család életéből* című regényben, mely két, viszonylag önálló részre tagolódik, s ezek véleményem szerint nem pusztán a formát, hanem a ritmust tekintve is különböznek. Az első részben az apák hosszú sora lép játékba, édesapák néven. Kik azok az édesapák? A hagyományos értelemben vett szereplők, vagy inkább Roland Barthes-i értelemben vett figurák? Egyszerre az egyik is és

a másik is. Az egyik oldalon az édesapák (állítólag huszonkettő van belőlük, akik közül tizenkilenc fontos) irodalmi szereplők, tulajdonnévvel rendelkeznek, és azok, mint a mágnes, vonzzák az állandó vagy ideiglenes, a névhez kapcsolódó jellembeli tulajdonságokat. Ezenkívül mindegyik Esterházy tulajdonnévéhez különböző események kapcsolódnak, miközben ezt a hozzákapcsolódást (Nagy-)Magyarország nagy és kis történelme vitte végbe. A másik oldalon ugyanezeket az édesapákat figuraként kezelhetjük, valamiféle univerzális, nagy, egyes számú Édesapaként, időtlen konfigurációként, a szimbolikus viszonyok bonyolult rendszerében egy pozícióként.

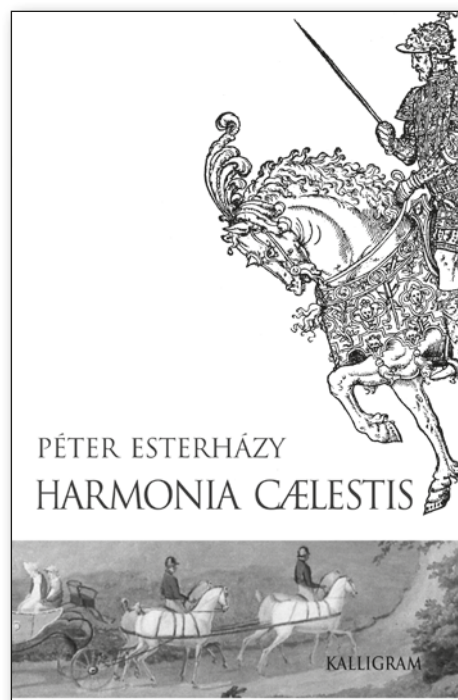
A regény második részében, mintha varázsütsére, eltűnnek az édesapák, és csak egyetlenegy apa marad a színen az „édes” előtag nélkül. Nem más ő, mint Esterházy Mátyás – Esterházy Péter *de jure* és *de facto* valódi apjának irodalmi alakmása. Az az apa, akit Esterházy nem csupán a történelmi könyvekből és az áthagyományozott történetekből ismert, hanem a saját tapasztalatából, hiszen mellette és szigorú tekintetének felügyelete alatt élte át életének nagy szakaszát.

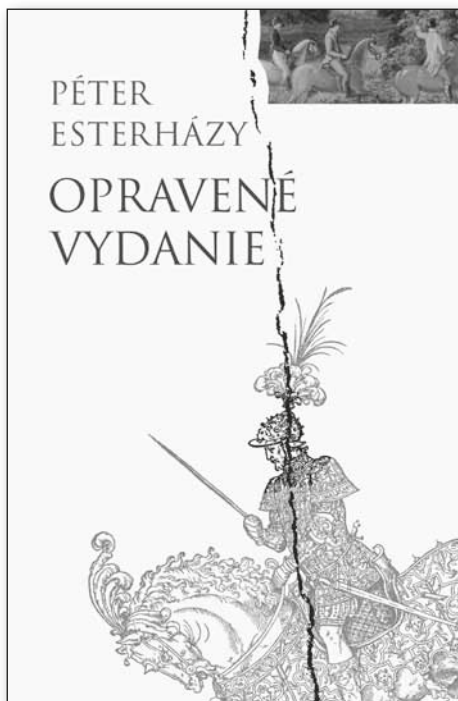
Az apa feltűnik egy másik regényben is, a *Javított kiadás*ban, amelyet a *Harmonia caelestis* kiegészítéseként olvashatunk, mivelhogy az apa életének párhuzamos történetét meséli el. Esterházy csak akkor szerzett tudomást erről a másik életről, mikor a *Harmonia caelestis* már nyomdában volt. Az első történettől eltérően ez a titkos, árnyékos történet már nem olyan vidám, benne a szerepeket a rosszhírű és mindenütt jelen lévő ÁVÓ képviselői által megszemélyesített személytelen történelem írta, sőt: kompromisszum nélkül előírta. Csak azt követően kerülhetett napvilágra, hogy megbukott a rendszer és vele együtt a dicstelen ÁVÓ is.

Esterházy anyja főszereplőként számomra először *A szív segédigéjében* bukkant fel, mely szöveg végül a masszív *Bevezetés a szépirodalomba* egyik részeként végezte. Úgy gondolhatjuk el ezt a kisregényt, mint a két terjedelmesebb, apáról szóló szöveg (a *Harmonia caelestis* és a *Javított kiadás*) feminin előzményét, azokkal összevetve azonban sokkal szubtilisebb, szubtilitását pedig mintha komplikált, összetett és szofisztikáltabb szövegépítése kompenzálná.

Hasonlóan a *Harmonia caelestis*hez, ez a szöveg is két, viszonylag önálló részből áll, s a két rész közt lévő viszony az inverzió fogalmával írható le. Az első rész az anya halála előtti és utáni események hatásos irodalmi leírása. A halált nem egyszerű törésként értelmezi, mint pusztán *finis hominis*, hanem mindenekelőtt az átmenet idejeként: valaki, akit szeretünk, aki velünk van, és akivel beszélgethetünk, nemsokára – s azt senki nem tudja, hogy pontosan mennyi idő múlva – nem lesz már itt. Tudni, hogy a szeretett személy visszavonhatatlanul távozik tőlünk, még nem jelenti azt, hogy tudjuk, miként készülünk fel erre az eseményre. Nem tudjuk, mert nem létezik hozzá semmilyen útmutatás. És végeredményben talán nem is az esemény átéléséről van szó, amely mindig valakinek az átélése, hanem inkább a nyelv kereséséről, amely meg tudná találni a megfelelő szavakat, a kifejező metaforákat és metonímiákat, melyek képesek megragadni azt, ami a fiú emlékezetében, az ismerősök, de az olvasók számára is mindig az anyát idézi fel. Ez egy végtelenül nehéz feladat, sőt, a művelt írónak jóval nehezebb, mint az átlagembernek, és ezért hívja segítségül Esterházy irodalmár kollégái szavait. Így aztán, az érintettek esetleges beleegyezése nélkül is, a következő tollforgatók segítettek munkájában: Apáti Miklós, H. C. Artman, Babits Mihály, Donald Barthelme, Georges Bataille, Thomas Bernhard, Jorge Luis Borges, Albert Camus, Jean Cocteau, Anton Pavlovics Csehov, Dsida Jenő, Esterházy Péter (igen, ugyanaz, aki a *A szív segédigéi* című szöveget írta!), Füst Milán, Hajnóczy Péter, Peter Handke, Ilyés Gyula, Vsevolod Ivanov, Jelenits István, Juhász Ferenc,

[*Harmonia caelestis*]
Kalligram, Bratislava, 2005
(Fordította: Renáta Deáková.
Borítóterv: Esterházy Gitta)

[Javított kiadás]
Kalligram, Bratislava, 2006
(Fordította: Renáta Deáková.
Borítóterv: Hrapka Tibor)

illetve travesztálják; és a – szabadon – alkalmazott műfajok szabályait kérdőjelezi meg.

A szöveg második része azzal kezdődik, hogy a (szöveg-)Ego meséje – akit az Esterházy Péter névvel is össze lehet kapcsolni, és kétségkívül így tesz az olvasók többsége – hátrázott gesztussal befejeződik, és szünet következik. Aztán valami mottóféle jut szóhoz: „Zengő érc vagyok és pengő cimbalom! Robadjon meg mindenki. Gyűlöllek.” Nem tudni, ki a zengő érc, ki a pengő cimbalom, nem tudni, ki kit gyűlöl, és azt sem tudni, valójában ki ennek a kijelentésnek a szerzője. Csupán azt lehet tudni, hogy ez a (kvázi)mottó kis szövegcsodát hozott a szöveg életébe a szeretett anya feltámasztásával, aminek következtében ugyanakkor az válik a mesélő Egóvá, aki már a másvilágon van, az író – a fiú – maszkjában lépve színre. Miközben – ahogy találóan állítja a szöveg –, ez az író-fiú már nem létezik, csak van. Az anya beszéde teljesen más, mint azé, aki elvész a végtelenben. A beszéd már nem annyira stilizált, mivelhogy nem a stilsztika az elsődleges, hanem a fájdalom. A beszéd megakad, nehezen talál szavakat, amelyek legalább hozzávetőlegesen le tudnák írni a bonyolult helyzetet. Az anya búcsúzik, miközben elmond a fiának mindent, amit nem sikerült elmondania, míg ezen a világon volt. Most tűnik el örökre a ködben, és ezért a fiúnak mindent tudnia kell.

A következő könyv, amelyben az anya alakja megjelenik, a *Semmi művészet*. Ebben Esterházynak egy másik anyja lép színre. Az, aki tudja, mi az a les, ismeri a futball szakzsargonját, kisujjában van a futball stratégiája és taktikája, és főleg jó ismerőse a híres „aranycsapat” labdarúgóinak. „Anyámnak van elképesztő érzéke meglátni a pályára, a csapatra, a *mi* csapatunkra ereszkedő metafizikai romlást”, és úgy tud szurkolni, hogy a fű sem nő ki utána. A világhírű futball-legendák, mint Puskás és Bozsik, de főleg a kedvenc, a number van, Hidegkuti az anya (irodalmi) barátai voltak, és értük még a harisnyáját is hajlandó volt lehúzni, hogy azzal a futballozni vágyó fiatal emberek megerősítsék a rongylabdát, és folytathassák a játékot. A futball, a futball és még egyszer a futball segített talán leginkább az anyának túlélni a kegyet-

[A szív segédigéi]
Kalligram, Bratislava 2009
(Fordította:
Juliana Szolnokiová.
Borítóterv: Hrapka Tibor)

Valentin Katajev, Kormos István, Kosztolányi Deszö, Lautréamont, Stéphan Mallarmé, Mándy Iván, Mészöly Miklós, Molnár Ferenc, Robert Musil, Orbán Ottó, Otdlik Géza, Szabó Lőrincz, Szent Pál, Blaise Pascal, Pilinszky János, Jacques Prévert, Rainer Maria Rilke, Arthur Rimbaud, Jean-Paul Sartre, Ronald Sukenick, Lev Tolsztoj, Georg Trakl, Vas István, Vasadi Péter, Várady Szabolcs, Weöres Sándor, Ludwig Wittgenstein. Minden bizonnyal leírhattam volna, hogy Esterházy sok kollégája segített, és nem kellett volna idemásolni ezt a névsort. Megtehettem volna, de szándékosan nem tettem, mivelhogy ez a névsor rámutat Esterházy kéziratának egyik fontos vonására: szövegei ugyanis elsősorban nem a külső világot másolják, hanem más szövegeket, más szövegeknek nyílnak meg, azok által tartják fenn magukat, bevallottan és nem bevallottan szövegfragmentumokat használnak, nem pusztán leírt szövegekből, hanem elhangzott mondatokból, amiket az író talán otthon, talán egy kávézóban, esetleg az utcán hallott meg. Ezentúl implicit módon másolnak, vagy explicite kritizálnak; más írók irodalmi eljárásait ironizálják,

len éveket, mivel a futball nem csupán közönséges játék volt a számára, hanem nyelv, és ebbe a különös nyelvbe bele volt írva egy sajátos világnézet, az Esterházyak felé nem éppen barátságos arcát mutató világ értelmének és értékeinek interpretációja.

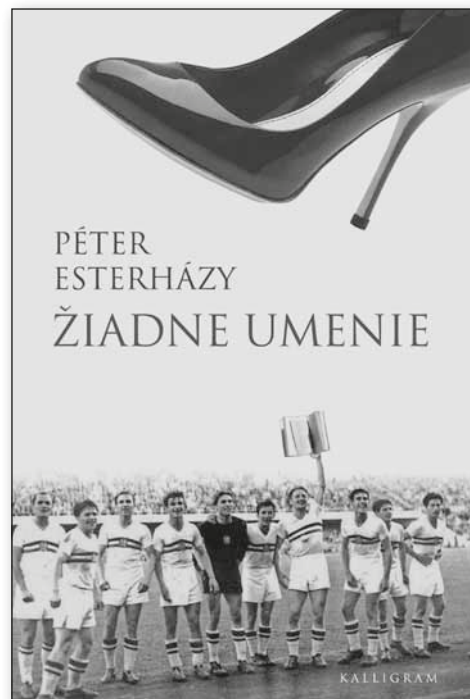
Két apa, két anya. Két apa és egy név. Két anya és egy név. Az apák különböznek egymástól, és mégis egymáshoz tartoznak, mint dr. Jekyll és Mr. Hyde. Az anyák is különböznek egymástól, csakhogy annyira különböznek egymástól, mint két tojás. És ami eléggé valószínű, a jövőben még csatlakozhat hozzájuk pár apa és anya. Miért? Mert Esterházy nagyon jól tudja, hogy a szülőkkel kutya nehéz. Hiszen mi az apa? Atomok halmaza; millió-millió sejt, melyek az élet során fokozatosan legalább egyszer teljesen kicserélődnek; hímnemű személy; jó szülő; a magyar arisztokrácia tagja; a finom ételek és italok kedvelője; kiváló fordító vagy az ÁVÓ ügynöke? Vagy mi az anya? Nőnemű személy; gyönyörű nő; Esterházy Mátyás felesége; szerető anya; futballszurkoló? Kétségtől a felsorolt tulajdonságok az igazság cserépdarabjai, csakhogy, mint tudjuk, az igazság egy egész, és ezt az egészet ezekből a cserépdarabokból *ex principio* nem lehet összerakni. Mi marad hát? Az irodalom nyelve által alkotott lenyűgöző fikció, és az pokolian sok!

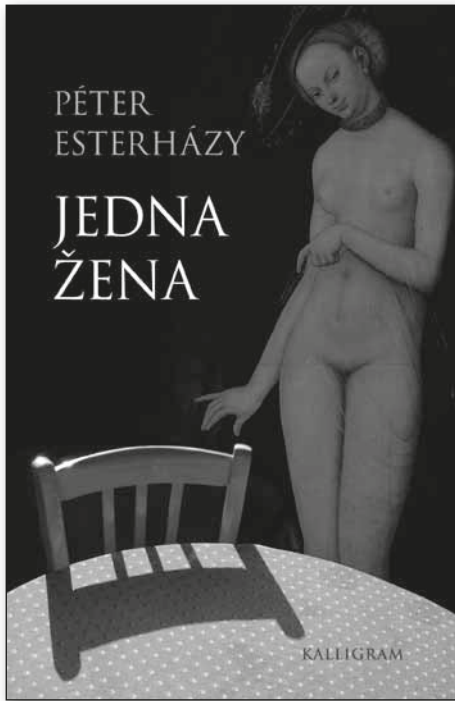
A(z Esterházy-)szöveg első mondata

Némely szerzőnek a szöveg írása közben nem fontos az első mondat. Csak úgy, feltűnés nélkül, Foucault-val szólva, belemerülnek az írásba. Vannak aztán olyan szerzők is, akik számára rendkívül fontos az első mondat. Mintha az a mitikus kezdet lenne, amelyben már az összes többi mondat elrejtve jelen van. Mintha bele lenne göngyölve a szöveg értelme, hogy lépésről lépésre tekeredjen szét az egyes szavak jelentésével. Röviden, mintha az első mondat lenne az a titokzatos *arché*, amely magában foglalja a *télost*. Esterházy szövegeinek összeolvasása meggyőződésem, hogy számára rendkívül fontos az első mondat. Idézzük fel a *Harmonia caelestis* első mondatát: „Kutya nehéz úgy hazudni, ha az ember nem ösmeri az igazságot.” Az igazság túlságosan kényes dolog, főleg, ha a történelemről van szó. És teljesen mindegy, hogy egy országeről vagy egy családeről. A történelem ugyanis azzal foglalkozik, ami már nincs, történésekkel, melyek már régen befejeződtek, azonban több-kevesebb nyomot hagytak maguk után. A történész így aztán egy kissé nyomozó is, akinek egy olyan történetet kell megalkotnia a rendelkezésére álló nyomok alapján, amely meggyőzően világítja meg, hogy mi idézte elő az adott nyomokat.

Csakhogy a nyomok egyazon együttese alapján többféle történet is elmesélhető, s ezek a történetek kiegészíthetők, keresztezhetik egymást, ellent is mondhatnak, sőt tagadhatják is egymást. Ilyen módon dolgozik a regényíró, aki ugyanazon nyomok alapján teljesen eltérő történeteket tud létrehozni. Sokkal összetettebb a munkája, ugyanakkor nem jelent a társadalom számára semmilyen veszélyt. Lényege, hogy a meglévő nyomokból szélesen szerteágazó történetek szülessenek, amelyek, ha szükséges, probléma nélkül kapcsolódhatnak össze különféle fikciókkal. Így dolgozik a történelemmel a művészet, jelen esetben a regény művészete. Esterházy regényíróként tudja jól, hogy az ember sohasem juthat el a Történelem Abszolút Igazságához, mivelhogy az ember tervez, Isten végez. Azt is tudja, hogy ha az ember valamilyen csoda folytán mégis eljutna az Abszolút Igazságához, akkor ezzel a felfedezéssel az emberiség történelmében ugyan kezdetét vehetné a boldogság korszaka (amiben személy szerint egyáltalán nem hiszek), de az írók és egyáltalán a művészek számára a végtelen unalom ideje jönne el, hiszen mi-

[Semmi művészet]
Kalligram, Bratislava 2009
(Fordította:
Juliana Szolnokiová.
Borítóterv: Hrapka Tibor)

[Egy nő]

Kalligram, Bratislava 2011

(Fordította: Renáta Deáková.)

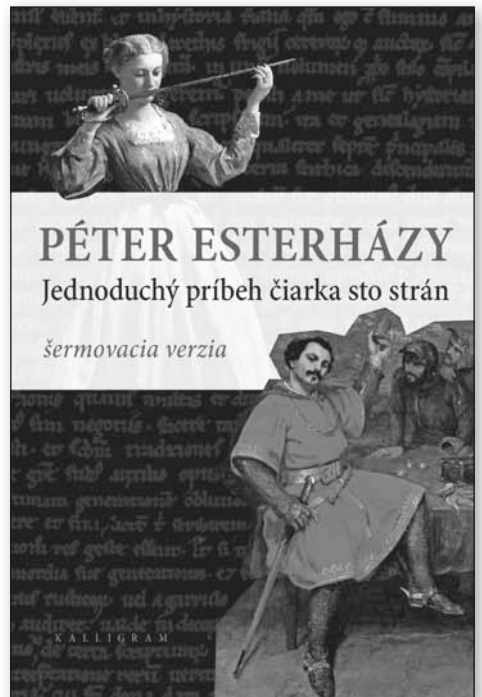
Borítóterv: Hrapka Tibor)

a létező szocializmus és kommunista ideológiájának világa. A másik oldalon pedig például a tálalás, az idegen nyelvekkel való otthoni foglalkozás, a klasszikus irodalom olvasása, a külföldön élő közeli vagy távoli családok alkalmi látogatásai, az időnként a külföldiek számára fenntartott éttermekben elköltött ebédek, ahol csak azoknak a jegyeknek köszönhetően ebédelhettek, amelyeket az említett alkalmi látogatók hagytak a számukra, valamint annak köszönhetően, hogy németül társalogtak, s ezért a felszolgáló személyzet külföldieknek tartotta őket – mindezek egy másik világba helyezték őt, amely vagy a múlt-hoz vagy pedig egy távolabbi földrajzi helyhez volt kapcsolható. Míg a távolabbi világ történelméről elbeszélésekből vagy az irodalom révén tudott, addig az elmúlt világ történelme egyenesen a bőrére íródott. Még ha a kommunista rezsim sok dolgot meg is tagadott tőle, identitását sohasem vitatta el. Éppen ellenkezőleg, minden lépésénél eszébe juttatta, hogy ő egy Esterházy, hogy az Esterházy nevet viselő család örököse, tehát – ha tetszik neki, ha nem – mindig más volt, most is más, és örökre az is marad.

A *szív segédigéi* első mondata így hangzik: „A manapság írt történetek mind nagyon szépek, jelentősek, mélyek és hasznosak, temperamentumosak vagy higgadtak.” Szent igazság! De mit lehet kezdeni egy ilyen állítással? Hogy ez a mondat ne állítson egyszerre mindent és semmit, hogy ne váljon a legbanálisabb mondatok végtelen galaxisának részévé, az olvasó érzi, hogy az elsőnek a második mondatot magához kell láncolnia, és szerencsére így is történik. A második mondat: „Csak bevezetésük nincs.” A harmadik mondat pedig végleg kiszakítja az elsőt a banális mondatok halmazából, és a szöveg értelemmel telített kezdetének rangjára emeli. Ítélik meg Önök: „Ézért határozta el, hogy ezt a történetet úgy írom meg: igényeljen bevezetést.” Ez a három mondat amellet, hogy esztétikai gyönyörben részesít, kitűnő példa arra, hogy az irodalmi szöveget nem elég balról jobbra, felülről lefelé elolvasni (így olvasnak Közép-Európában), de az olvasónak vonatkoztatnia kell az aktuális olvasmányát mindahhoz, amit már elolvasott, és antici-

vel tudnák meglepni a mindentudó befogadót? Remélem, hogy ezt soha nem érem meg, elég számomra, amit ez a világ nyújt!

Ahogy már említettem, a *Harmonia caelestis* két, viszonylag önálló részből áll, éppen ezért helyénvaló lesz, ha a második rész első mondatát is felidézem: „Kegyelmes asszony, úgy mondanám, kérem tisztelettel, itt lennének a kommunisták.” Ezt a mondatot állítólag az Esterházy-udvar egyik szolgálja ejtette ki a száján, és kétségkívül – ahogy aztán a további mondatok is alátámasztják – a történelem katasztrófájának kezdetére mutat rá. Miért? Mert először is azt jelenti be, hogy a kommunisták átvették a hatalmat. Másodsor hatalomhoz jutásuk abszurditását fejezi ki, mivel a kommunistákkal nem egyeztethető össze az a szókapcsolat, hogy „itt tetszenek lenni”. Hatalomátvételüket körülbelül annyira várták, mint a pestis vagy a madárinfluenza megérkezését. De nem lehetett mit tenni, a kommunisták itt voltak, és jelenlétük lényeges módon avatkozott be az Esterházy család életébe. A szövegbeli Péter gyermekkorától kezdve két világgal állt szemben. Az egyik oldalon volt

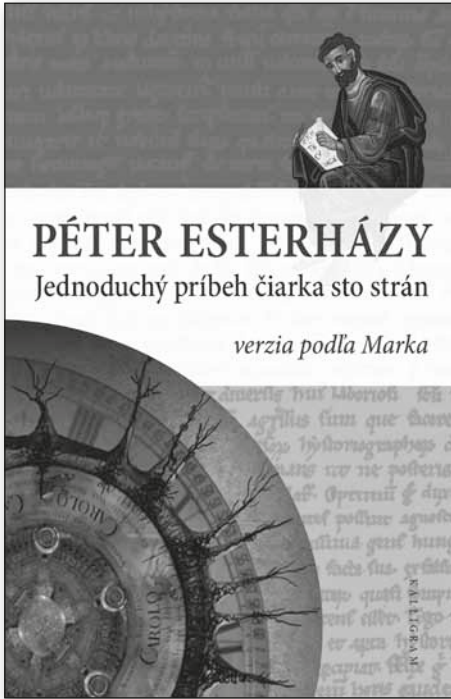
[Egyszerű történet
vessző száz oldal

– a kardozás változat –]

Kalligram, Bratislava 2013

(Fordította: Renáta Deáková.)

Borítóterv: Hrapka Tibor)

pálnia mindazt, amit majd csak ezután olvas el. Ha képes lesz ily módon olvasni, akkor az irodalmi szöveg megszűnik számára üres jelek lerakata lenni, és az értelem megtörténésének helyévé válik, miközben az értelem megtörténését csak az utolsó mondat zárja le.

Hasonlóan, mint a *Harmonia caelestis*, *A szív segédigéi* is két, viszonylag önálló részből áll, s ezért a második rész első mondatát is ideidézem: „Véres kása ez a kert.” Melyik kert? Valószínűleg nem az, amelyikben a mondat szerzője paradicsomot, paprikát, répát és hagymát vagy rózsákat, tulipánokat, liliomokat, esetleg gyöngyvirágokat nevelhet. Nem, ez biztosan nem, az olvasó érzi, hogy egy ilyen interpretáció kudarcba fullad, sántít mindkét lábára. A teoretikus pedig tudja, hogy az állítólagos szószerintiséggel ebben az esetben nem sokra megyünk, éppen ezért figuratívan kell olvasnunk. Iskolázott filozófusként és esztétaként így teszek, és állítom, hogy ez a mondat tiszta affekció, a legmélyebb fájdalom kifejeződése. Szinte természetes szóbeli válasz bizonyos körülményekre. Ugyanakkor ez egy olyan válasz, amit rögtön korigálni szeretnénk, vagy legszívesebben visszafordítanánk az időt, és egyáltalán nem ezekkel a szavakkal reagálnánk az adott

helyzetre. Hogy olyan nagyon nem tévedek, bizonyítják a szöveg egyéb mondatai, amelyek az első mondat értelmének mértéket adnak. De hogy ez az a mérték volna, amiről írtam, azt tényleg nem tudom, csak sejttem.

A *Semmi művészet* első mondata: „Az anyának és a fiúnak!”^{***} Ezt azért ne, Péter! Tényleg lehetetlenné akarsz tenni, vagy egyenesen megsemmisíteni? Melyik anya és melyik fiú nevében? A te anyád nevében? Ha igen, akkor miért nagybetűvel írod az „Anyá” szót? Vagy az Istenanya nevében? Esetleg egy további anya nevében? És ugyanezeket lehet kérdezni a fiúval kapcsolatban is! Nem tudom, nem tudom, mi a helyes, örülök, hogy ez az állítás az irodalmi szöveg egyik szereplőjére úgy hatott, hogy összerezent, és hogy tudatát, akár csak az enyémet, elárasztották a kétségek. Úgy kell nekünk!

Pár személyes sor az írás után

Úgy van, Péter, mint mindig, ha a könyveidről írok, most is alaposan megizzadtam, de örülök, hogy minden erőszak nélkül megint rákényszerítettél, hogy beleolvassak a szövegeidbe, amelyek mindig intellektuális örömet okoznak, és sok esztétikai gyönyört nyújtanak. Írj tovább, hidd el, megéri. ■ ■ ■

Beke Zsolt fordítása

* Ha visszafordítjuk a szlovák megfelelőt, a szóban forgó félmondat így hangzik: „(. . .) itt tetszenek lenni a kommunisták.” (A ford.)

** A szlovákban nagybetűvel van írva: „Az Anyának és a Fiúnak!” (A ford.)

Peter Michalovič (Párkány, 1960): szlovák filozófus, esztéta. Strukturálizmussal, posztstrukturálizmussal, olvasáselméletekkel, valamint a film elméletével és történetével foglalkozik. Magyarul *Az idióma keresése* című kötete jelent meg a Kalligramnál 1997-ben.

Beke Zsolt (1973): irodalomtörténész. Esszéket, tanulmányokat fordít szlovák és cseh nyelvből.